

Умовні рефлексії наукового раціоналізму

Андрій Заярнюк

Останній рік XX століття «Український історичний журнал» розпочав публікацією під веломовною назвою «Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть». Теоретична стаття в досить-таки бідному на методологічну рефлексію виданні, та ще й на перших сторінках, мусить неабияк зацікавити не тільки істориків, а й узагалі українських інтелектуалів. Тим більше, коли вона розтягнулася аж на чотири числа*: для наукового журналу річ незвичайна, вказівка на те, що й автор Володимир Потульницький, і редакція вважають цей текст чимось значнішим, ніж просто журнальна стаття, хай і найсерйозніша.

1.

Але читача, що має певне уявлення про теоретичні й методологічні дискусії в сучасній історичній науці, перше ж речення насторожує. Шановний автор запевняє, що найбільша проблема сучасної історичної науки в Україні — «відсутність погодження різних питань і перспектив зображення історичних подій» (1:3). Ця заява свідчить не так про рефлексивність автора, як про його бажання класифікувати й організувати, про намір встановити норму написання української історії, одне слово, про гегемонічний підхід. І хоч у тих, хто вважає найбільшою проблемою української історіографії саме відсутність різноманітності в історичних перспективах, такий підхід, напевне, захоплення не викличе, стає цікаво, як він мав би зреалізуватися і якою була б нова гегемонічна епістемологія.

Щодо принципів історіописання існує безліч думок, проте Потульницький дотримується своєї, оригінальної, й не боїться категорично стверджувати, що «історія є в основному історією держав і державоподібних суспільних одиниць та інститутів, а також ідей, котрі ведуть до їх створення» (1:4). Це, сказати б, із предметного погляду. А з філософського — «історія як наука є територіалізованим лінійним часом, яка (sic!) базується на писаних документах — джерелах. Вона постійно розвивається від зіткнення факту з філософським розумінням історичного процесу» (1:4). Отакий Гегель виходить!

Як тоді говорити про історію держави, що має аж дев'ять років і чий появі не передував особливий розквіт державницьких ідей? Потульницький каже, що вона також перебуває «в центрі політичної і соціальної історії світу, в давній період досягла універсального огляду, по-

тім звузилася до регіональної, виросла в національну, а нині має знову розширитися до всесвітньої історії, щоб увійти в її контекст як органічна частина, а не стояти осторонь» (1:5). Цю ідилічну картину співжиття універсального та українського порушує наявність інших «одиночних» історій. Із ними треба давати собі раду, й автор кличе на допомогу Тойнбі та Шпенглера з категорією «цивілізація», яку, втім, не легко інтегрувати в систему національного й універсального. Отже, цю дуальну систему винесено у сферу позачасового, тоді як у конкретно-історичні відтинки часу маємо до діла зі «станом світу». «Під “станом

торії націй панівних, встановлюючи наукову картину світу.

З-поміж панівних («домінуючих») націй, які впливали на історію України, автор називає Річ Посполиту, Австрійську, Оттоманську та Російську імперії (1:7). Вже з такою вибіркою історики, не годні усвідомити потребу спільної перспективи, матимуть купу проблем: як можна називати націями імперії, як можна підганяти такі різні утворення й контексти під одну й ту саму рубрику. Але ці дрібні питання щезають, варто лише прийняти пропонований погляд на історію, державу і національність.

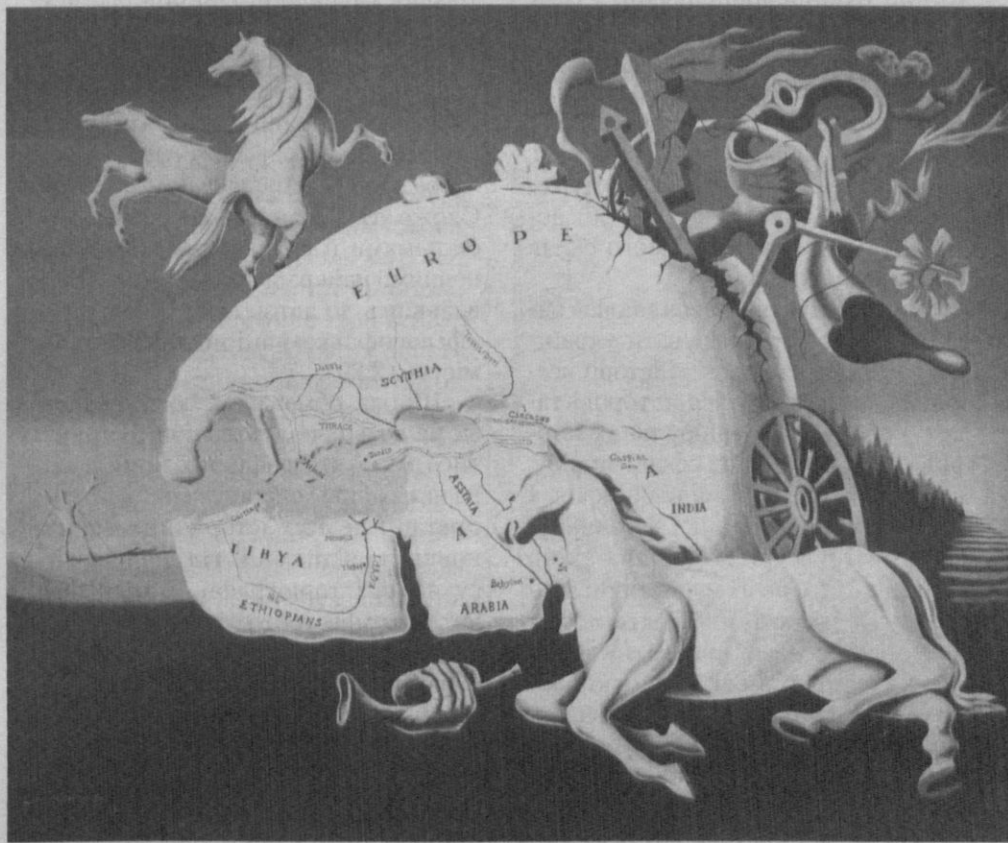
Та майже повіривши в оригінальну авторovu парадигму, читач рап-

рекручує не просто окремі Саїдові тези, а й цілу його теоретичну перспективу. Він відносить культурну структуру домінації до «структури міфів», протиставлений «структурі лінійно-логічного», тобто наукового, мислення, яке здійснює деміфологізацію, — тимчасом як Саїд стверджує, що саме наукове мислення засадничо пов'язане зі структурою домінації набагато тривкіше від будь-яких систем, базованих на мисленні міфологічному.

Далі в Потульницького імперії змінюються націями, і кількість перспектив зростає до п'яти: польської, турецької, єврейської, російської та німецької. Серед «домінуючих націй» очевидна перевага надається Росії та Німеччині, яка нарівні з Україною, схоже, є трансцендентним суб'єктом усесвітньої історії, що не дивно, беручи до уваги джерела уявлень Потульницького про історичний процес. Туреччина нібито й мала свій «імперський міф сили і домінації», але який саме, ми так і не дізнаємося: вся дискусія навколо турецької перспективи зводиться до переліку турецьких джерел, що на них варто було б звернути увагу дослідникам української історії.

А дискусію щодо єврейського питання автор обмежує цілком довільними й непотрібними спробами класифікації, — напевне, саме її вважаючи найголовнішою ознакою науковості свого підходу. Куди зарахувати євреїв — до націй «домінуючих» чи до «споріднених» (спільною проблемою бездержавності)? — це питання є для Потульницького першочерговим у розгляді «єврейської перспективи». Далі дізнаємося, що в українському штетлі «виникли сіонізм, соціалізм і т.д.» (1:12). Чим мав би продовжитися ряд і що ховає загадкове «т.д.», на жаль, невідомо.

З німецькою перспективою ще цікавіше, адже до неї віднесено перспективу цілої Західної Європи. Потульницький бере на озброєння ранкеанський термін «романо-германський світ» і вважає, що вплив цього світу був вирішальним у формуванні «Східної Європи» (1:15). Фактично, тільки німецька перспектива може змагатися з українською щодо присутності у світовому історичному процесі: «Незважаючи на серйозні катаклізми, руйнації і ніби повний занепад, неперервність у формуванні культури Заходу (Bildungskontinuität des Abendlandes) не була загублена. Принаймні, форми сприйняття та схеми, найменування та формули збереглися протягом тисячоліть» (1:7). Це «протягом тисячоліть», очевидно означаючи більше як два, автоматично відсуває момент виникнення Європи поза епоху класичної Греції аж до самих початків історії, які, згідно з Потульницьким, є початками держави. Мимоволі забуває дух, і починаєш хвилюватися за долю української історії, — але, вияв-

Ірраціональна композиція Г. Йоктури (1936)

світу», крім особливостей певного, хронологічно окресленого періоду, слід розуміти з'ясування національної історії у зіставленні з історіями інших національних держав, що становлять ширшу спільноту» (1:6). Звернімо увагу, що для автора не існує бездержавних цивілізацій чи ненаціональних держав. Він настільки втішений ідеєю цивілізацій, що говорить і про національну цивілізацію, котра в якийсь там спосіб співіснує з цивілізацією загальною.

Стосунки між державами (чи то цивілізаціями, чи націями, — автор не надто прагне розрізняти ці поняття) не є паритетними: одні з них домінують, інші підкоряються. «Крім загального співвідношення між міфом і наукою, існує також окремий рефрен цієї проблеми в контексті взаємовідносин націй домінуючих і підкорених чи “малих”» (1:7). Таким чином проблему національних історій піднесено до рівня теоретичного знання, сумірного з теоретичною базою наукового пізнання, що воно, за Потульницьким, як побачимо далі, просто приречене перемогти — ото ж історія малих націй поправить іс-

том відкриває теоретичне обґрунтування, яке відсилає його не до Гегеля, Тойнбі чи Потульницького, а до Едварда Саїда. В переказі Потульницького Саїд мав би казати, що «знання домінуючої нації імперії про окремішність націй пригноблених є структурою неправд і міфів, оскільки в політичному, науковому та культурному дискурсі імперії знання про підкорену територію міститься всередині або в ракурсі структур сили та домінації, де інші нації імперії репрезентуються зверху, з позицій “культурної сили”, “вищої культури”, як знак панування і сили над підкореними територіями відповідно до уявлень про них, які вона сама продукує» (1:7).

Читач згадує щось там із Саїдого «Орієнталізму», заглядає знову до цієї книжки й переконується, що одна з «домінуючих імперій» Потульницького, а саме Османська, розглядається тут як типовий приклад Орієнту, дискурсивно колонізованого Заходом (котрий, своєю чергою, складається не тільки з імперій, як і Орієнт не складається з націй). Мало того, Потульницький пе-

* «Український історичний журнал», 2000, ч. 1–4. При цитуванні статті відповідне число журналу і сторінка вказуватимуться в дужках у тексті.

Йозеф Рот Марш Радецького

Переклад
із німецької Євгенії
Горевої
Київ: Юніверс, 2000

У творчій спадщині Йозефа Рота, чи не єдиного професійного літератора серед видатних австрійських письменників першої половини ХХ століття, роман «Марш Радецького» вважається найкращим. Його хронологічними межами є поразка Австрії в битві при Сольферіно 1859 року та світовою війною 1914–1918 років, але насправді твір присвячено не так історії Австро-Угорщини, як «абсолютному минулому» Габсбурзької імперії, ностальгійний міф про яку розгорнуто в епічну оповідь про життя та смерть «героя Сольферіно» фон Тротти та його онука лейтенанта Карла Йозефа.

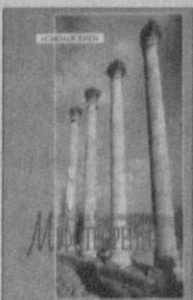
Славој Жижек Метастаси

насолоти
Шість нарисів
про жіноч
й причинність
Переклад
з англійської
Олександра
Мокровольського
Київ:
Альтернативи,
2000

Книга відомого словенського психолога присвячена психоаналітичній ревізії елементів новочасної європейської цивілізації: від Гегеля до Габермаса, від Лакана до Лінча та від куртуазної любові до боснійської різанини.

Сараєво — не острів, не виняток в океані нормальності; навпаки: оця гадана нормальність сама є островом фікції серед усезагальної війни. ... Саме цей досвід обумовлює теоретичний і політичний контекст цієї книжки. Частина I аналізує структурну роль насильства в пізньому капіталізмі, чим виводиться ширше політико-ідеологічне тло недавніх боснійських жакітів; Частина II зосереджується на злигоднях постаті жінки в сучасному мистецтві й ідеології, а мета тут — «урятувати» для прогресивної думки авторів, що їх зазвичай відкидають як безнадійних реакціонерів. Обидві частини книжки, аж ніяк не належачи до таких двох відмінних царин, як політичний аналіз та культурологічне дослідження, співвідносяться одна з одною, мов обидві поверхні Мебіусової стрічки: зайшовши досить далеко по одній поверхні, ми раптом опиняємося на протилежній стороні. У Частині I природний для неї аналіз ідеології веде до зв'язку між насильством та жіночою насолодою, у Частині ж II розгляд несталої статусу жінки помаху переходить у тему владних стосунків.

Славој Жижек

Маріанна Кіановська Міфотворення

Київ: Смолоскип,
2000

Це третя поетична збірка львів'янки Маріанни Кіановської, поезія якої балансує на окраїнах віри у власне існування, у власну справжність.

Авторка відкриває перед читачами внутрішню перспективу свого світу — живого, ще не скам'янілого й не вивершеного остаточно. Світу-саду, сповненого птахами і звіриною, комахами й рослинами, кольорами та запахами. І насамперед — голосами.

ляється, дарма, бо «різні німецькі перспективи власної історії завжди включали до свого розгляду і диспозиції України» (1:14).

На відміну від самої України, її перспективі пощастило менше. Потульницький критикує всі схеми української історії («від Грушевського до Субтельного») за те, що «не охоплювали історії України в її діалектиці з всесвітньою історією і в її багатоваріантності у зіставленні з існуючими в різний час цивілізаціями, російською, польською і німецькою схемами Східної Європи і України зокрема» (1:7). Читач знову ж таки змушений побоюватися за власну пам'ять і здоровий глузд. Бо це ж нібито саме Грушевський читав курси з історії цілої «Східної Європи», а у найвідомішій своїй статті якраз спробував знайти місце українській історії у зв'язку з російською версією історії східноєвропейської. І саме Субтельний намагався аналізувати українську еліту ХVIII століття в контексті процесів, які переживали еліти в Австрійській, Російській, Османській імперіях і Речі Посполитій, а ці державні утворення ХVIII століття майже вичерпують перелік домінуючих позицій, що його склав Потульницький.

Впадає в очі, що весь «аналіз» насправді має легітимізувати українську історію в контексті історії всесвітньої, яка бачиться автором такою собі сумою національних історій, котрі, поділивши сфери впливу, створили спільний малюнок-фон. І різні види цивілізацій, і «стани світу», й «структури домінації» автор використовує не як евристичні знаряддя чи самостійні об'єкти дослідження, а як засіб «вписати» українську історію в світову, оскільки «головна проблема як української, так і значною мірою світової науки, полягає в тому, що досі існує українська історія і світова історія» (4:20). А кінцева мета автора виглядає досить-таки доступно: «Історія України має зайняти належне і привабливе місце в уже практично розподіленому світі всесвітньої історії» (1:16).

2.

Історія постає в діалектичному змаганні міфу з логікою, стверджує Потульницький, щоправда, не уточнюючи, що таке логіка і що таке діалектика, адже кожен, хто читає його статтю, мусить розуміти: все погане — ірраціональне, а все добре — діалектичне. Мабуть, саме ці дві речі є тим «мінімумом елементарних взаємовідносин» (1:4), який вичерпує методологічні категорії автора. Втім, пам'ятаймо, що він надає словам «ірраціоналізм» і «діалектика» дещо незвичного смислового навантаження, тож виходить, що будь-який захист навіть найменшого дисконтинуїтету в історії є ірраціональним, а справжня діалектика вимагає континуїтету і всеохопності: «Діалектику історії України та всесвітньої історії слід розуміти як характеристику відношень загального і одиничного. Одиничне ніколи не розчиняється в цілому, воно залишається одиничним. Одиничне може вступати в якусь цілісність, але залиша-

ється ірраціональним (за процесом розчинення). Це Кант називав трансцендентальністю» (1:15).

Крім «діалектики» конкретно-історичних категорій, маємо справу і з їх «метафізикою» (цього слова автор не вживає, діалектиці в нього звичайно протистоїть ірраціоналізм). Посилаючись на Кунову теорію парадигм, Потульницький оголошує вибір між «конкуруючими парадигмами» вибором між «несумісними моделями життя співтовариства» (2:27), ніби забувши, що, за Куном, вибирати між парадигмами неможливо: вони не співіснують, а змінюють одна одну в стрибкоподібному розвитку й не мають жодного стосунку до політичної домінації, визнаючи тільки процес наукової верифікації. Але для Потульницького є цілком нормальним подавати історичні реалії як філософські категорії, і навпаки. Наприклад, він вважає домінування німецької класичної філософії в ХІХ столітті рівнозначним із культурним домінуванням Німеччини, а Просвітництво протиставляється Романтизму як «передове» «ірраціональному» (2:29). Схоже, такі ігри з філософськими системами й історичними узагальненнями найкраще можна пояснити, вдавшись до авторового ж вислову «філософська національна свідомість» (2:29).

Шкода, обмежений обсяг рецензії не дозволяє детальніше зупинитися на фактографічних помилках, на незграбній і спрощувальній інтерпретації певних історичних явищ, повністю відірваній від дискусій у сучасній історіографії. З аналізом історіографії, тобто розглядом моделей і теорій, пропонує і застосовуваних істориками, справа стоїть навіть гірше, ніж із історичними фактами. Та найприкріше, що автор класифікує історіографію відповідно до своєї історіософії, притягуючи інших істориків під ті чи ті категорії та зовсім не рахуючись із їхніми власними поглядами на теорію. Згідно з такою історіософією, тих, чие бачення історії та світу подібне до його власного, Потульницький вважає справжніми істориками, решту зараховує до псевдоісториків і нагороджує низкою наліпок, серед яких найуживаніша — «ірраціоналізм».

Розгляд ірраціоналізму українських істориків показує, що насправді ховається за цим терміном. Грушевський, Липинський та інші «були пройняті патріотичним ірраціоналізмом, надто заангажовані в політику, підлягали різним індоктринаціям і поєднували ідеологію та науку» (1:16). Це автоматично означає, що у випадку з самим Потульницьким, який висуває такі звинувачення, історію відсепаровано від ідеології: він не заангажований у політику, не піддається індоктринаціям і займається чистою наукою. Але насправді писання цього адепта чистої науки просякнуті державним націоналізмом, що намагається розчистити місце для власної історичної науки і сприймає світ як цілком нормально поділений на нації-держави. Тому зовсім не дивує поєднання в одній статті низької оцінки Грушевського як історика із визнанням його

«фундаментом, на якому стоїть українська історична наука» (1:16). Це — данина офіційній ідеології.

Українську історичну науку Потульницький відмежовує від «діаспорної»: мовляв, українознавчі дослідження на Заході «монополізовані» діаспорою, «яка із зрозумілих причин не приділяла достатньої уваги польським факторам в українській історії» (1:9). Правда, ті, хто не поділяє авторової історіософії, можуть заперечити, що «діаспорні» науковці не так монополізували, як ціною величезних зусиль злегалізували присутність українистики в західних університетах, перед тим цілком примарну. Та й перевагу дослідників українського походження незнайомі з теорією Потульницького теж пояснюють дещо по-іншому — радше відсутністю ширшого зацікавлення історією України, ніж зловмисною змовою. А щодо польського фактора, то досить лише згадати, що праці польського дослідника Яна Козіка переклав і видав Канадський інститут українських студій, а от в Україні такого видання нема і, мабуть, не скоро буде. Зауважмо також, що важко знайти в Україні когось, хто наголошував би на польському факторі в нашій історії більше, ніж розкритикований у Потульницького представник діаспори Роман Шпорлюк.

Але Потульницького, як і багатьох його колег в Україні, все це не переконає: вони принципово не погоджуються, що історики в діаспорі чогось варті. Тому-то Потульницький дає відсіч Ярославові Грицаку: той доводив, що в «діаспорі» українська історія розвивалася так чи так нормально, контактуючи зі світовою історією, та, либонь, не зрозумів, що «насправді історики діаспори не могли ліквідувати цю ізоляваність [української історії], а тим більше вписати українську історію в світову тому, що були істориками діаспорними» (1:18). Поряд із напрохуд вишуканою аргументацією, це речення зраджує зверхнє ставлення Потульницького взагалі до явища діаспори: люди, позбавлені коренів, не спроможні об'єктивно оцінювати суспільні явища, на відміну від тих, хто живиться благодатним впливом рідної нації-держави. Отже, йдеться про цілком певне ставлення до істориків із Заходу, а не тільки про їхню нібито недостатню ознайомленість із фондами місцевих архівів, на яку так полюбляють указувати вітчизняні історики. Чи варто нагадувати, що сьогодні на часі дещо інший уявлення про досвід діаспорних спільнот: гібридність нині прийнято визнавати альтернативою до світу стабільних національних ідентичностей, етнічну ідентичність — альтернативою до національної свідомості, а «номадизм», як вважають, поволи руйнує гегемонію нації-держави.

Потульницький називає ірраціональним усе, що хоч трохи причетне до українознавства, але волею долі перебуває не в українській державі. Так, «практично вся історична концепція Куліша була романтично-іраціональною, і лише виникнення козацтва і його оцінка були позитивістичними. Згодом в подібній діалектиці побудовано й ряд інших ір-

раціональних концепцій української історії, в тому числі і концепція Грушевського, Лисяка-Рудницького та ін.» (2:39). Назагал, вихваляючи тих, хто у XIX столітті займалися все-світньою історією, він заперечує будь-які здобутки тих, що писали історію українську. Такий підхід цілком зрозумілий — першим ішлося про легітимну історію вже наявних держав, останні ж брали участь у проєкті бездержавному. Симпатії й антипатії автора цілком просто пояснюються його консерватизмом, проте сам він завжди тлумачить їх у світлі високих теоретичних міркувань.

Приміром, закид Грушевському, що той «спромігся структурувати теорією Гегеля весь курс історії України», а пізніше був використаний «австрійською стороною» (3:22), ніби позичено з російських імперських уявлень про український рух як австрійську інтригу. Автор справді не помічає, що політика визначає погляди не лише тих, кого він критикує, але й тих, кому симпатизує, а насамперед його власні. Щоб побачити це, він мусив би відмовитися від ідеї про «чисту й незалежну» науку, відмінну від залежної і сфальсифікованої.

Ось і могутніх діалектиків Гегеля та Маркса припечено тавром «іраціональна тотальність» і «іраціональна революційність», — хоча ми так і не дізнаємося, чому тотальність і революційність є іраціональними або несумісними з діалектикою. Єдиним конкретним прикладом, що його обговорює автор, є «іраціональна теза» про історичні та неісторичні народи, згадувана майже на кожній сторінці: її, мовляв, було апологетизовано як радянською, так і діаспорною історіографією. Важко з цим погодитися, бо саме в діаспорі Роман Роздольський першим критично розібрав підходи «Нової Рейнської Газети» (не так Маркса, як Енгельса) до цієї проблеми, а в радянській історіографії «буржуазний націоналізм» «неісторичних народів» не протиставлявся державному націоналізмові націй «історичних». Іван Лисяк-Рудницький не просто «обгрунтував "неісторичність" українського народу» (3:32), а й показав принципову нормальність «неісторичних» народів. На відміну від Потульницького, згадувані ним історики вживали категорію «неісторичного народу» як евристичний засіб описати та пояснити ті чи ті історичні феномени, ніколи не надаючи оцінності поділу між «історичними» і «неісторичними» народами. А для Потульницького це поділ на нормальне й ненормальне, і кажучи про Україну як історичний народ у практиці, чия історичність має бути ствердженою в історії, він автоматично приймає цю концепцію, визнаючи існування неісторичних народів. Отже, дихотомію між «історичним» і «неісторичним» аж ніяк не подолано, навпаки, стверджено як проблему в собі.

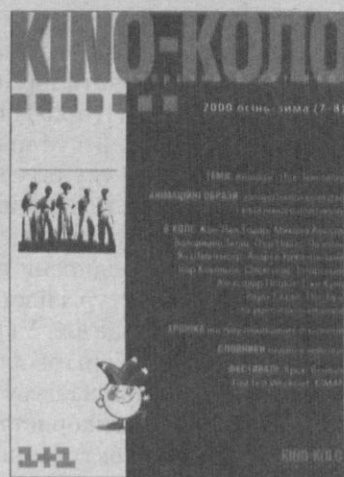
Зовсім не зрозуміло, що мається на увазі під «спільною гегельянсько-марксистською основою» Лисякової схеми періодизації національного руху та Ленінової періодизації революційного. Думається, що Лисяк-Рудницький був досить критичним

і щодо Маркса, і щодо Гегеля. Наголошуючи на телеологічності схеми Івана Лисяка-Рудницького, автор забуває про його конкретно-історичний підхід і критичний потенціал, і про те, що він працював у певній парадигмі (не вигаданій парадигмі домінації, а цілком реальній парадигмі історичних дослідів). Як альтернативу до цієї схеми Потульницький бере «територіальний принцип», якого висунув Омелян Прицак і якого Роман Шпорлюк назвав, за аналогією зі схемою «Леніна-Лисяка-Рудницького», «схемою Карамзіна-Прицака». Якщо в першому випадку суспільний рух проходить через певні етапи, якісно змінюючись, то в другому національний або державний центр мандрує з місця на місце, визначаючи характер цілої системи. Отже, на ідею кочівного творчого територіального центру Потульницький дивиться через гегельянські окуляри, виправдовуючи в такий спосіб вічну присутність України у все-світній історії.

У тому ж таки підході зовсім незаслужено звинувачено й Фернана Броделя (3:33), тобто ім'я одного з найбільших істориків XX століття виправдовує вельми примітивну концепцію. Так, Бродель справді застосовує географічний принцип. Згідно з ним, територія грає величезну роль, модифікуючи діяльність державних і ринкових інституцій; Франція, наприклад, виступає «зручником» власної території, говорить про «стійкість» французької території між Піренеями та колишнім римським лімесом, але ніде — про якийсь мандрівний центр Франції. У Броделя чергуються центри світової економіки, але це не має жодного стосунку до національних рухів і національної свідомості.

Тому твердження, нібито Прицак побудував свою періодизацію «на основі нової теорії і методології школи Анналів, яка на той час посіла домінуюче місце у світовій історичній науці поруч з існуючою теорією морфології історії» (3:34), позбавлене сенсу. По-перше, Прицакова концепція не має нічого спільного зі школою Анналів. По-друге, ні ця школа, ні, тим більше, цивілізаційні концепції не домінували на той час в історичній науці. Більшість істориків писали звичайну ліберальну політичну історію, крім Анналів, у соціальній історії постала дуже цікава англомова марксистська соціальна історія, не кажучи вже про теорію модернізації, соціальну компаративістику та семіотику культури.

Годі шукати в Потульницького якоїсь змістовної критики модерністських підходів до націоналізму. Романа Шпорлюка він подає як шосте втілення на пострадянському українському ґрунті «німецької іраціоналістичної філософії», показуючи, що не читав або не зрозумів останніх Шпорлюкових праць: там виразно видно відступ від соціологічних підходів Гроха. Шпорлюк, уважає Потульницький, «підкреслюючи, що розвиток українського націоналізму в XIX ст. був насамперед політичним рухом, міцно пов'язаним з розвитком двох інших політичних питань — російського і поль-

KINO-KOLO

Щоквартальний часопис
української кінематографії
№ 7-8 (осінь-зима), 2000

новітньої української та англо-американської анімації, а також до перебігу подій на 57-му Венеційському кінофестивалі та київських міжнародних фестивалів 2000 року — «Кроці» (анімація), «Fast-Fest Weekend» (візуальні мистецтва) та KIMAF (медіа-арт).

Традиційно на шпальтах «Кіно-Кола» представлені хроніка культурного життя в Україні та світі, а також численні книжкові анонси.

Передплатити журнал на 2001 рік можна в будь-якому поштовому відділенні зв'язку: передплатний індекс — 22944; а також за каталогом фірми «Самміт»: тел.: (044) 254 5050.

Журнал можна придбати в київських книгарнях, на київських книжкових ринках «Петрівка» та «Книжковий квадрат» (пл. Слави), в кінотеатрі «Кінопапа», а також безпосередньо в редакції.

Тел./факс: (044) 490 0101, додатковий — 3003 • e-mail: kinokolo@1plus1.net
Адреса для листування: KINO-KOLO, а/с 40, Київ-21, 01021

Ілюстрований журнал Видається з 1995 року Передплатний індекс 74249 KINO

№ 1, 2001

У січневому-люневому числі журнал звертається до помітних подій театрального та кінематографічного життя. Зокрема, подає два погляди — Ольги Брюховецької та Олени Нестерак — на сенсацію останнього Каннського кінофестивалю, фільм Ларса фон Трієра «Танцівниця в темряві», який українські глядачі також могли подивитися в кінотеатрах.

Відкривають число рецензія на фільм Олеся Янчука «Нескорений», прем'єра якого відбулася в листопаді, та бесіда з виконавцем ролі Романа Шухевича Григорієм Гладієм.

Із-поміж театральних прем'єр обговорюються «Андрей» у театрі ім. Марії Заньковецької, «Примари» в Експериментальному театрі НАУКМА та «Нехай одразу двох не любить» у київському Театрі драми і комедії на Лівому березі. Цікаву теоретичну побудову й осмислення в європейському контексті української драматургії запропонувала Ольга Краснянська. В рубриці «Згадаймо» — оповідь про видатного українського актора Миколу Яковченка.

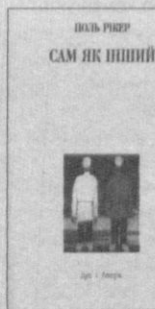
Барвистою цього разу виявилася палітра українських театральних фестивалів: «Прем'єри сезону» в Івано-Франківську, «Мельпомена Таврії» в Херсоні, «Добрий театр» в Енергодарі, «Вересневі самоці-

ти» в Кіровограді, «Золотий Львів» у Львові. В цьому числі підтримано традицію друкувати «журнал у журналі», тобто цикл матеріалів, об'єднаних однією подією чи темою. Цього разу це «Польська мозаїка», в якій можна познайомитися з творчістю діячів польського театру та кінематографа (Йозефа Шайни, Агнешки Глінської, Олени Леоненко, Януша Газди), друкуються есеї із книжки Кшиштофа Зануссі «Між ярмарком і салоном», бесіда з ним із приводу нового фільму «Життя як смертельна хвороба...», розповідь про швейцарський кіно-театр «Ілюзіон» і кінофестиваль у Лагові.

Уміщено також огляд нових чеських фільмів, рецензії на «Чорну раду» Миколи Засєєва-Руденка, телесеріал «Останній міф 13», книжки Неллі Корнієнко «Український театр у переддень третього тисячоліття» та Володимира Луговського «Невідомий маестро», портретні нариси про акторів Миколу Рушковського та Мілу Йовович, різноманітну хроніку й листи читачів.

04070 Київ, вул. Г.Сковороди 2, НАУКМА, корп. 1, кімн. 216 • тел.: (044) 416-6096
e-mail: ktm@ukma.kiev.ua • web-site: <http://www.ukma.kiev.ua/pub/KTM>

Поль Рікер Сам як інший

Переклад
із французької
Віктора Андрушка
й Олени Сирцової
Київ: Дух і Літера,
2000

Практична філософія
Поля Рікера —
вершина переосмис-

лення проблем людської ідентичності в контексті трагічного досвіду ХХ століття. «Сам як інший» — головний твір Рікера про філософію людини, про здатність людини на вчинок, слово та відповідь «хто я є?». Філософ воює на два фронти: супроти екзальтації «Я» у послідовників Декарта та супроти припущення й нівелювання особистості в сучасному нігілізмі. Трагедія та самогубство цілих держав і окремих особистостей (зокрема, й Рікерів сина) — не тема, а мовчазне скорботне тло, канва аскетичного сувою цієї праці. Суд про людину, згідно з Рікером, — це перехресне опитування таких свідків, як Арістотель і Августин, Ніцше та Гайдеггер, Левінас і Тейлор. Стратегія Рікера — фундаментальна філософія свідчення проти «школи підозр», із якої вийшла ідеологія нелюдськості ХХ століття. Синтез нової філософії людини тут майстерно поєднує конструктивні лінії етики, герменевтики, феноменології, аналітичної філософії, антропології, філософії релігії, історії та права.

Юрген Габермас Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство

Переклад з німецької Анатолія Онішка
Львів: Центр гуманітарних досліджень
Львівського Національного університету
ім. Івана Франка; видавництво «Літопис»,

Один із провідних сучасних німецьких філософів і соціологів, лідер «другого покоління» Франкфуртської школи і головний ідеолог європейських «нових лівих» Юрген Габермас написав своє вельми популярне в західному світі «дослідження категорії „громадянське суспільство“» на початку 60-х. Але справжньої актуальності воно набуло після студентського руху 1968 року й відтоді витримало 17 перевидань різними мовами світу. Український переклад здійснено за останнім виданням 1990 року, яке автор мусив суттєво переробити, з урахуванням змін, пов'язаних із занепадом комуністичної системи, а також багаторічної полеміки як лівого, так і правого спрямування.

Насамперед автор торкається зародження й концептування в суспільстві досліджуваної категорії, яку трактує комплексно, міждисциплінарно й історично, відтак звертається до структурних перетворень, що їх зазнає громадянська відкритість протягом свого становлення (причому йдеться як про соціально-державні трансформації, так і про зміни комунікативних структур через засоби масової інформації), нарешті розглядає теоретичні перспективи її втілення та нормативного застосування, актуалізуючи в такий спосіб загальні проблеми теорії демократії.

Наше дослідження — це систематизація ліберальних елементів громадянської відкритості та її трансформації у соціальній державі.

Юрген Габермас

ського, створює знову ж таки чергову схему на сепарацію, яка апіорно визначає для України готове місце в Європі, а Росію звідти виганяє в азіатські простори» (4:29). Насправді Шпорлюк заперечує проти того, щоб трактувати «культурні» явища як відірвані від політики, бо символи та їхні конфігурації не існують окремо від кодів відносин влади та соціальних структур, і йдеться йому не про готове місце для України в Європі, — навпаки, він говорить, що суть будь-якого націоналізму полягає у творенні (а не використанні вже готового) найефективнішого місця, з прямим доступом до світу, а не до Європи як чогось протилежного до Азії.

Очевидно, що говорячи про відсутність пізнавальної цінності у Шпорлюкових працях, Потульницький заперечує пізнавальну цінність будь-якої теоретично визначеної історії, заохочуючи українських істориків «швидко вивчити і зрозуміти для себе ... найбільш придатне, близьке і відповідне українській історії та її розвитку» (4:34). Найцікавіше, що Потульницький не здатний показати жодної помилки у тих, кого він критикує, тоді як його стаття рясніє фактичними похибками, неправильними перекладами та некоректними цитатами.

Замість того, щоб, заперечуючи тезу Шпорлюка про те, що «побудова України вимагала іншого, ніж монархізм і телеологізм, філософського ґрунту» (4:29), зробити дискурсивний аналіз мови «традиційних класів» ранньомодерного та модерного періодів, Потульницький обмежується пародією на нього й означає дискурс як форму, «в котрій втілюються контакти між людьми, їх спілкування» (4:22). Доводячи цим, до речі, що геть зовсім не розуміється на концепції дискурсу в Мішеля Фуко, хоча майже шокроку згадує про «перевертання концепції історичних-неісторичних народів» у фуколдіанському сенсі. Якщо ця концепція справді «переверталася» в різних дискурсах, то стабільною лишалася сама її форма, а функціонувала вона по-різному. Коли ми тримаємося Фуко, то не може бути так, що в той час, як одна концепція «перевертається», інші (милі серцю Потульницького «консервативні конкретно-історичні концепції») йдуть «по лінії застосування поступових онтологічних філософських основ: класичний гуманізм і просвітництво — позитивізм — неопозитивізм — морфологія історії — школа Анна-лів» (4:30). Потульницький просто профанує ідеї одного з найбільших теоретиків владних відносин, зводячи стосунки між знанням і владою до «факту», що «ірраціональні конструкції політики використовують набагато частіше, коли прагнуть щось довести політично, оскільки раціоналізм завжди залишається відносно незалежним» (4:32).

3.

Виглядає, що шановний автор живиться уламками категорій кінця ХІХ століття, коли, за його ж словами, історики дійшли висновку,

«що історична правда є одна, а коли є різні, то це вже не наука, а міф» (1:6). Щоправда, у своєму відході від позитивізму в історію, одночасному захопленні й науковістю, й історіософією, він посувається дедалі більше у першу половину ХІХ століття. Незважаючи на те, що за інтелектуальну батьківщину йому править німецька історія часів Леопольда фон Ранке, він хоче виглядати дуже сучасним. Звідси всі ці посилання на Куна та Фуко, розмови про найпрогресивніші й наймодерніші методи. Розмови, які позбавляють будь-якої «логіки» та цілісності старосвітську основу його поглядів.

Використовуючи чужі концепти, Потульницький анітрохи не зважає на те, якого значення надавали їм їхні творці і як вони вживаються в науковому обігу нині. Це ставить його статтю в один ряд із писаннями Анатолія Фоменка чи «Шляхом аріїв». Дискутувати з нею неможливо. На заваді навіть сама побудова речень: що можна сказати про вислів «Шпорлюк повторює розвиток власне їхнього [Гроха та Лисяка-Рудницького] предмета дослідження...» (3:36)? Розгляд окремого факту не приводить до бажаної мети, бо всі «факти» згадано немовби мимохіть, а брати загальну їх суму означає прийняти безглузду схему, яка стягнула докупи таку силу подій і осіб. Автор вдало вибрав стиль, який унеможливорює дискусію. Він притаманний більшості «філософій історії»; щоб обговорення їх мало хоч би якийсь сенс, треба прийняти їхню епістемологію, — а це важко зробити тому, хто воліє радше залишитися в загальнішій «парадигмі» й світової, й української історіографії.

Адже Потульницький, який узагалі не розуміє, як може існувати історія, що визнаватиме дисконтинуїтет і перервність, маскує свій телеологічний підхід звинуваченнями в телеологічності всіх, кого він записує до гегельянців, марксистів і подібних «ірраціоналістів». Монополізуючи право на писання української історії за Україною, він стверджує, що політичний провід націй «уможливорює для національної історії існування саме на тій території, де вона може існувати» (2:28). Позаяк держава є основою історії, то вплив держави на написання історії є необхідною умовою її писання, причому характер цієї держави для Потульницького значення не має.

Скажімо, пише Потульницький про сумірність процесів, що переживає німецька історична наука, з процесами в українській історіографії. Між ними, якщо повірити йому, тільки й відмінностей, що, по-перше, «українські історики працюють у пострадянському періоді розвитку власної національної історичної науки, а німецька історична наука знаходиться, вдаймося до такого терміна для більш цілісного охоплення явища, — в періоді післявоєнного», а по-друге, «коли українським історикам доведеться вписувати у всесвітньо-історичний контекст всю свою історію, з давнім і ранньоновим періодом включно, то німецькі історики стоятимуть перед проблемою з'ясування перспектив,

головним чином, новітньої історії» (1:15). Інакше кажучи, Потульницький не бачить або не хоче бачити тих різних історій, які є в німецькій історії і відсутні в історії українській, не бажає просто зіставити кількість українських і німецьких фахових періодичних видань. Він намагається «нормалізувати» українську історію не створенням вартісних праць, а заявами про нібито принципову подібність між нею та західними історіями, сперту на існуванні незалежної української держави, хоча сама його стаття є лише черговим доказом величезної різниці між ними.

Отже, замість теоретичної рефлексії маємо нову грандіозну «філософію історії» національного рівня, яка навіть із решти таких самих «філософій» вирізняється браком логіки та поганим стилем, цілком обґрунтовано наводячи на похмурі думки про вічне українське хуторянство.

І вже зовсім погано те, що ця стаття відкриває журнал, який мав би спонукати розвиток української історичної науки. Схоже, засилля фактографічної історії в Україні й нехтування теоретичними та методологічними засадами призвели до того, що наші історики-практики вже не можуть дати собі ради, стикаючись із такими проектами. Не випадково автор прагне замовчати саме ті проблеми, які варто було б обговорювати якнайширше, робить спробу закрити дискусію, які навіть не мали ще змоги розпочатися, підмінивши їх надуманим узгодженням штучних кордонів. Публікація в «Українському історичному журналі» виконує певне замовлення українського історичного істеблішменту, даючи чудову нагоду розправитися з західними «збоченнями» й ствердити свою монополію на «історичну правду» руками автора, здатного принаймні вдати обізнаність із працями теоретиків та істориків на Заході.

Впевненість шановного пана наукового раціоналіста у власній теоретичній мудрості, в тому, що він викладає «новітні світоглядні і методологічні системи, за якими працює і якими послуговується вся світова історична наука» (3:37), виглядала би смішно, якби не загрожувала українській історичній науці, з огляду на сьогоднішній її стан, катастрофічними наслідками. Рефлексії на тему того, що, з одного боку, «повернення до раціональних основ науки потребує спадкоємності генерацій українських науковців», а з другого, що історики наступного покоління можуть бути повністю «видозміненими» (3:36), цілком придатні на те, щоб бути практично застосованими в державній програмі плекання й оздоровлення нової генерації українських істориків згідно з найпередовішими засадами раціоналістичної науки. Опікуватися цією інтелектуальною егенікою можна призначити її головного теоретика. А тим з українських істориків, кому кортітиме бути частиною світової науки, сумлінне уславлення нації-держави — замість руйнівної інтелектуальної критики — допоможе швидко повернутися до раціональних основ.

□